

УДК 342.72

Копієвська О.Р.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються теоретичні і практичні проблеми реалізації культурних прав і свобод людини в Україні з точки зору природи права, сутності, змісту, структури даного поняття.

Ключові слова: права, свободи людини і громадянина, свобода особи, культура, культурна політика, свобода творчості, культурна діяльність.

Серед чисельних теоретичних і практичних проблем права однією з найактуальніших є проблема прав і свобод людини і громадянина в Україні. Актуальністю досліджуваної проблеми і зумовлена мета нашого дослідження – проаналізувати сучасні тенденції розвитку та реалізації культурних прав і свобод людини в сучасному українському державотворенні.

Загальноновизнаним є те, що людина в державі має значну кількість прав і свобод. Будучи учасником багатоманітних суспільних відносин, людина використовує ці права для задоволення своїх потреб, здійснення певної мети. Права людини – вельми складне, багатоманітне поняття. З погляду юридичного змісту право людини – це міра можливої поведінки, гарантованої юридичними нормами, а також етичними, політичними, культурними правилами і принципами.

Даній проблемі присвячено значну кількість наукових праць як вітчизняними так і зарубіжними вченими, юристами – практиками (В.Д. Бабкін, Н.І. Карпачова, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.А. Лукашова, В.Ф. Погорілко, Ф.М. Рудинський, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна).

Права і свободи індивіда є його соціальними можливостями, що детермінуються економічними і культурними умовами життєдіяльності суспільства та законодавчо закріплюються державою. У правах і свободах відображається міра свободи, що об'єктивно визначається станом розвитку суспільства; забезпечується самовизначення особи; встановлюються умови реального використання соціальних благ у різноманітних сферах особистого, політичного, економічного, соціального та культурного життя [1].

Права людини є нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їхніх зв'язків, координації їх вчинків і діяльності, запобігання протиріч, протиборства, конфліктів. По своїй суті вони нормативно формулюють ті умови й способи життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування індивіда, суспільства, держави. Ці нормативи засновані на принципі волі, рівності, справедливості. Такі права, як право на життя, свободу, повагу, недоторканість особи, волевиявлення думок, право на участь у політичних процесах, у культурному житті країни, є необхідними умовами влаштування життя людини в цивілізованому суспільстві й повинні бути беззастережно визнані й захищені державою [2].

Таким чином, права людини – це різновид суб'єктивних прав особи, яким властиві певні особливості. Ці особливості зводяться до права людини, мають природний характер і виникають в результаті самого факту народження людини. Їх зміст детермінується умовами соціально-економічного, політичного і культурного розвитку суспільства; вони опосередковують особисті відносини не тільки з державою, а і з міжнародним співтовариством; механізм захисту прав людини охоплює не тільки засоби внутрідержавного але і міжнародного захисту. З погляду вдосконалення особи право людини забезпечує можливість розвитку його здібностей, талантів як в особистих цілях так і в цілях всього суспільства.

В сучасному розумінні, права людини – це невід'ємна властивість, найбільш суттєва можливість поведінки і розвитку людини, які визначають міру його свободи.

Проблема свободи в цілому досить складне категоріальне поняття, як з філософської та і з юридичної точки зору. Українська дослідниця В.Дудченко зазначає, що головна складність проблеми свободи полягає в тому, що при її вирішенні дуже міцно переплітаються теорія з постулатами, з певними вимогами. Вимогами того, щоб людина була відповідальною за свої вчинки і призводить до ускладнення цієї проблеми, а відтак, збіг й взаємна заміна понять свободи і відповідальності мають свої вагомі і глибокі підстави [3]. Свобода особи – це відсутність експлуатації і пригноблення, дискримінації і переслідувань, можливість здійснення вчинків відповідно до справжнього волевиявлення людини в рамках, передбачених демократичним законодавством.

У сучасній парадигмі розвитку суспільства саме культура розглядається як джерело що стимулює соціально-економічний прогрес як чинник, що обумовлює та забезпечує нову якість життя як засіб забезпечення національного духу. Зростає усвідомлення того що раціональне використання “вільного часу” сприяє формуванню високої духовності, задоволенню потреб та інтересів людей в спілкуванні, творчому розвитку, що правильна організація культурного відпочинку може змінити соціальне напруження навіть перевести його в безпечніше русло, що питома вага культури зростає в системі цінностей людей, їхньої життєдіяльності.

Право людини на розвиток і реалізацію своїх творчих здібностей, доступ до культурних надбань і практик, збереження культурно-історичної спадщини, визначається як культурне право людини. Нажаль, вітчизняні дослідження з даної проблематики обмежуються тільки визначенням понять культурних прав, а природа, властивості, реалізація даного феномена вивчені недостатньо.

Так, українська дослідниця О.Ф. Скакун визначає культурні права, як можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку [4].

Вчений П.М. Рабінович зазначає що, серед класифікації людських прав, яка була в свій час запропонована, на рівні з фізичними, особистісними правами стоять і культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури [5].

Поняття культурне право виникло як продовження й поглиблення загальної концепції прав людини й широко дебатуються та пропагуються сьогодні не лише світовою культурно-мистецькою громадськістю, а й такими авторитетними міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО. Так, під культурними правами у вузькому сенсі розуміють права, передбачені "Загальною Декларацією прав людини" у ст. 27, а

само: кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями; кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які впливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів [6].

Дослідник І. Шумак зазначає, що нечіткість системи культурних прав і свобод людини обумовлена тим, що конституційні права людини реалізуються у певних сферах суспільного життя, котрі часто взаємно перетинаються [7].

Так Ю. Соколенко до культурних прав і свобод людини відносить право на освіту (дошкільну, загальну середню, позашкільна освіта, професійно-технічну та вищу) [8]. На нашу думку, з усього вищезазначеного переліку саме до культурних прав можливо віднести лише позашкільну освіту, яка передбачає виховання учнів в різних соціокультурних інститутах (шкільних гуртках, клубах, дитячих бібліотеках, будинках творчості і т.п.) шляхом культурно-просвітницької, комунікативної, розважальної та інших функцій культурно-дозвілдової діяльності.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку українського суспільства культурним правам належить далеко не остання роль, про це свідчать ряд нормативно-правових актів, які визначають культурні права і свободи людини. Основний нормативно-правовий актом, який визначає культурні права і свободи людини є Конституція України. Згідно Конституції України кожна людина має право: на вільний і всебічний розвиток своєї особистості; кожен має право користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; держава гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [9].

Певний ряд культурних прав і свобод людини визначено в «Основах законодавства України про культуру», серед яких: свобода творчості, вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів; здійснення професійної та аматорської діяльності на індивідуальній чи колективній основі, самостійно чи з допомогою будь-яких форм посередництва; створення закладів, підприємств і організацій культури; об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання, які діють у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв доступ до культурних цінностей; здобуття спеціальної освіти [10].

Слід відзначити ряд законодавчих актів, які також визначають культурні права і свободи людини, зокрема це Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про архітектурну діяльність», «Про охорону культурної спадщини», «Про народні художні промисли», «Про національні меншини в Україні» та низка Указів Президента та Постанов Кабінету Міністрів.

Гарантовані державою культурні права і свободи є вельми проблемними в їх реалізації. Існуючий стан культурної сфери в Україні спричинив те тільки проблеми реалізації культурних прав і свобод людини, а й проблеми розвитку і підтримки національної культури в цілому. В усі часи, в багатьох країнах світу національна культура означала передусім світогляд і систему цінностей, тобто той духовний і моральний фундамент, на якому виростає будь-яка особистість, зі своєю унікальною

індивідуальністю та, з іншого боку, зі своєю міцною національною ідентичністю. Водночас саме національна культура в першу чергу визначає унікальний образ будь-якої країни та її народу в багатоманітній мозаїці вселюдської цивілізації.

Питаннями національної культури та захисту культурних прав громадян України значну увагу приділяє Уповноважений з прав людини Н.Карпачова. В своїй щорічній доповіді Н.Карпачова зазначає, що незначна кількість звернень до Уповноваженого з проблем культурних прав є наслідком більшою мірою соціально-економічної кризи, через яку унеможливилось реалізація культурних прав. Пані Карпачова усвідомлюючи, що духовність народу, збереження його культурної спадщини є ознакою цивілізованості і демократичності будь-якої держави, завдяки зверненням громадян, а також перебуваючи у регіонах знайомиться з проблемами культури, збереженням і відновленням духовних і культурних цінностей, пам'яток історії, вивчає актуальні проблеми закладів культури – бібліотек, музеїв, театрів, а також окремих митців [11].

Стан культурних прав і свобод людини в українській державі характеризується наступними даними. Протягом 1990-х років у селах і містах України припинили існування тисячі культурних закладів - будинків культури, клубів, бібліотек, кінотеатрів. Масові бібліотеки донедавна майже не поповнювалися новими книжками й часописами, тому в їхніх фондах і досі кількісно переважають заідеологізовані видання радянських часів. Відсутність профінансованих державою бібліотечних замовлень на українські книжки у 1990-х роках також підірвала українське книговидавництво, а падіння платоспроможного попиту та брак податкових пільг для видавців заледве не знищили українську книжку остаточно.

Успадкована мережа державних та комунальних закладів культури (театрів, музеїв, бібліотек, парків, клубів і будинків культури, шкіл мистецтв, спеціальних закладів культурно-мистецького профілю) знаходиться в досить низькому технічному стані, потребують капітального ремонту. Не буде помилкою визнання того, що саме ці соціокультурні інститути є установами - діяльністю яких направлена на задоволення потреб різних верств населення у різних видах відпочинку, іншими словами - реалізацію культурних прав громадян. Гострою проблемою реалізації культурних прав людини є надзвичайно низький рівень оплати праці працівників культури, відсутність передбачених законодавством пільг. Суттєвою проблемою залишається забезпечення доступу населення до культурно-мистецьких цінностей. Особливо помітно знижується культурний рівень сільського населення. Відчутно посилюються процеси духовної деградації суспільства.

Відкритим залишається питання, щодо дієвої державної політики в сприянні недержавному сектору в культурі, створення для нього сприятливих податкових умов. В Україні практично не діють такі прийняті як в цивілізованому світі ефективні механізми підтримки культурних і мистецьких проектів, як конкурсне надання грантів, немає цілісної законодавчої бази для неприбуткових культурних організацій [12].

Систематичне невиконання або ігнорування органами державної влади законодавчих актів у сфері культури, які стосуються фінансування культури, значні порушення органами державної влади конституційних прав громадян, невідповідність українського законодавства міжнародно-правовим зобов'язанням у частині гарантованого доступу до культурних цінностей, що проявляється у скороченні мережі закладів культури і зниженні якості культурних послуг, недосконалість галузевого законодавства у сфері культури, деякі сфери діяльності у галузі культури досі перебувають поза межами зако-

нодавчого регулювання, недостатня інформаційна та правова обізнаність з чинним законодавством, недотримання норм законодавства України про культуру та невідповідність деяких його положень європейським нормам у цій галузі – все це призводить до порушення вищезгаданих прав людини.

Слід зазначити, що останні роки було зроблено перші кроки на шляху до адаптації сфери культури до нових соціально-економічних умов: розроблено і прийнято ряд нових нормативно-правових актів, створено відповідні умови для функціонування закладів культури, підприємств, установ та організацій культурної сфери, відбулися помітні зміни в системі підготовки кадрів, однак на сьогодні сфера культури й досі перебуває у стані, що не повною мірою задовольняє потреби культурного та духовного відродження українського народу. Відсутність умов для творчого розвитку особистості, забезпечення інформаційних потреб, організації змістовного дозвілля, недостатня початкова мистецька освіта реально обмежує конституційне право людини на задоволення культурних потреб, вільний розвиток особистості.

Для реалізації культурних прав в Україні доцільно впроваджувати повне бюджетне утримання чи значне датування соціокультурних інститутів: публічні та спеціальні бібліотеки; музеї, заповідники, парки, заклади культури клубного типу, школи естетичного виховання; театри та академічні мистецькі колективи.

Досконалість реалізації культурних прав потребує складання переліку тих культурних прав, які не вдається захистити існуючими засобами. Це допоможе споживачам позначити й прояснити діючі норми як міжнародного так і національного законодавства щодо захисту культурних прав, як вони сформульовані в різних деклараціях і угодах. Не останнім є і удосконалення самого механізму захисту культурних прав людини.

Однак в умовах відкритого, демократичного суспільства з ринковою економікою державна підтримка культури дає реальний результат лише за умовою законодавчого забезпечення культурних прав та податковими пільгами в культурній сфері.

Такі права, як право на життя, недоторканість особи, волю думок, право на участь у культурному житті країни, є необхідними умовами існування людини в сучасному цивілізаційному суспільстві й повинні беззастережно визначатися й охоронятися державою. Тим більше, що історія нашої країни має приклади серйозних порушень прав людини, які часто виправдувалися культурними міркуваннями. Ці порушення містили в собі незаконне обмеження волі, переслідування й убивства творчих діячів, журналістів, викладачів, вчених, членів релігійних груп і представників рухів національних меншин, свідоме знищення нерухомої культурної спадщини, знищення або незаконне переміщення культурно-історичної спадщини, обмеження волі слова й волі культурного вираження й багато інших дій, що підривають основи культурного різноманіття в державі. Слід зазначити, що і практичні питання не тільки реалізації, а й захисту культурних прав визнані заслуговують на досить серйозну увагу. Байдужість владних структур усіх рівнів до проблем задоволення культурних потреб широких верств населення, вільного розвитку особистості кожного громадянина, хронічне недофінансування заклади культури, перепрофілювання і ліквідація кінотеатрів, клубів та інших соціокультурних інститутів - призводить до непопулярності професії працівника культури, втрати кращих фахівців цієї галузі.

Основні принципи державної культурної політики, які гарантують культурні права громадян, зокрема - забезпечення свободи творчості, створення умов для активної участі громадян, особливо молоді, в художній творчості; доступу до культурного над-

бання; захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури; визнання культури одним із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, що проживають в Україні; забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави; турбота про розвиток традиційних культур корінних народів і національних меншин України у їхньому різноманітті та взаємовпливові; забезпечення єдності й цілісності національного культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих чинників у справі формування української нації; захист інтелектуальної власності, авторських та суміжних прав; забезпечення державної підтримки та сприятливого правового й господарського режиму для культурно-мистецьких організацій, об'єднань, окремих митців незалежно від виду культурної діяльності, організаційних форм та форм власності, не можуть стати в нагоді громадянам без досконалого механізму реалізації їх юридичних гарантій.

Не слід забувати про те, що культурні права це є не тільки юридична форма розповсюдження і поглиблення знань, але і спосіб затвердження інтелігентності, вихованості, освіченості, формування висококультурної особистості.

Сучасна демократична держава не повинна обмежуватися тільки гарантуванням свободи творчості, не втручаючись у мистецькі процеси, чи традиційною охороною пам'яток та іншої культурної спадщини народу - вона має дбати про все різноманіття творчих проявів у суспільстві, про збереження й збагачення всього культурного, духовного потенціалу, про якнайширший доступ до нього не тільки окремим соціальним верствам населення, а всім соціально-віковим категоріям споживачів культурних послуг.

Державним діячам, вченим, громадськості слід звернути увагу на сучасні тенденції які застосовуються для поліпшення реалізації культурних прав в світі. Сучасні тенденції включають в себе: заохочення громадян і участь їх у творчому і культурному житті визнанням необхідності особливого зосередження на втіленні існуючих міжнародних інструментів захисту прав людини, таких як Всесвітня декларація про права людини, Міжнародна угода про економічні, соціальні та культурні права та ін.; забезпечення через державну та муніципальну культурну політику розвиток творчості на місцях і участь у культурному житті; приділяти більшу увагу ролі культури в процесах соціальних перетворень (розрив між поколіннями); підвищення ефективності культурного сектора шляхом культурно-дозвіллевих програм для різних соціально-вікових категорій (діти, підлітки, люди похилого віку, інваліди, представники національних меншин і т.д.); визнання появи нових категорій у сфері діяльності як туризм (туризм в сучасній культурології розглядається як організоване дозвілля); пропаганда та поліпшення прав митців, творчих працівників та зміцнення їх позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках; сприяння культурному і мовному розмаїттю шляхом розвитку комунікаційної мережі, включаючи радіо, телебачення та інформаційні технології, що служать задоволенню культурних потреб населення; заохочувати орієнтацію радіо, телебачення, преси та інших ЗМІ на культурні питання; виділяти більш значні державні і місцеві фінансові ресурси, заохочувати спонсорську, благодійну допомогу на розвиток культури.

Ситуація яка склалась нині в Україні потребує необхідне визначення основних чинників духовної кризи суспільства, виявлення причин, які його деморалізують і впливають на стан духовної сфери, адже без міцних і несхитних духовних засад не по-

будувати сучасної демократичної держави, складовою якої є захист і реалізація культурних прав і свобод людини.

Список використаних джерел та література:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 89.
2. Проблемы общей теории права и государства: Ученик для вузов / Под.общ.ред. Академика РАН, д.ю.н.,проф. В.С.Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – С. 217.
3. Дудченко В. Свобода – буттєва передумова прав людини. / Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». ІДіП, 2005. – С. 25.
4. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консул, 2001. – С. 182.
5. Рабінович П.М. Соціальна сутність прав людини (у світлі потребового підходу). / Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». ІДіП, 2005. – С. 5.
6. Гриценко А.О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. – Київ: УЦКД, 2000. – С. 32.
7. Шумак І. Духовні права і свободи людини – права людини нового покоління. // Право України, 2005 - № 2. – С. 85.
8. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина. // Право України, 2005.- № 2. – С. 30.
9. Конституція України від 28.06. 96 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.
10. "Основи законодавства України про культуру". 14 лютого 1992 р. № 2117-ХІІ.
11. <http://www.ombudsman.kiev.ua>
12. Культурна політика в Україні: Пріоритети, принципи та шляхи реалізації. // Інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали до парламентських слухань. К. – 4 квітня 2005 р.

Копиевская О.Р. Особенности реализации культурных прав и свобод человека в Украине.

В статье исследуются теоретические и практические проблемы реализации культурных прав и свобод человека в Украине с точки зрения природы права, сущности, содержания, структуры данного понятия.

Ключевые слова: права, свободы человека и гражданина, свобода личности, культура, культурная политика, свобода творчества, культурная деятельность.

Kopievskaya O.R. The peculiarities of realization of cultural rights and freedoms of man in Ukraine.

The theoretical and practical problems of realization of human cultural rights and freedoms in Ukraine are examined from the point of legal nature, essence, content and structure of this notion.

Key words: rights, freedoms of man and citizen, individual freedom, culture, cultural policy, freedom of creation, cultural activity.

Надійшла до редакції 08.10.2008 р.